

APOKALYPSA DNES (1995)

(o naší představě spasení nebo zničení světa, k nimž má dojít v moderním pojetí lidskou činností, o denaturaci vnějšího světa i lidského světa vnitřního)

Běda, už není jak bývalo...

nápis na babylonské cihle

... a co má být?

nedeklarované motto postmoderny

Obecně vzato se střídají na světě dva typy smýšlení o jeho perspektivách – ten první sní o jeho spáse, ten druhý o jeho zkáze, zatracení a zničení. Pro novověk je typické, že se obojí má stát lidským přičiněním. Po radostném nadšení 19. století, které chtělo tu technickým pokrokem, tu eugenikou, tu proletářskou revolucí svět podstatným způsobem zlepšit, došlo k prudkému rozčarování – šedesátá léta 20. století tento cyklus ještě jednou zopakovala, včetně vystřízlivění v dalších desetiletích. Nálady, které následují, se čímsi podobají vraždě ze žárlivosti – to, s čím jsme nedokázali být šťastni, dokážeme alespoň zničit. Nenastane-li kýžený ráj, nastane peklo se vším všudy. Počínaje dílem Oswalda Spenglera po publikace dnešních ekologických aktivistů se táhne toto zvonění umíráčkem tu s nostalgickou, tu bojovnou notou značnou částí myšlení 20. století, zejména v německé jazykové oblasti – proč je vlastně tematika zániku, od mýtu o soumraku bohů přes Dürerovy apokalyptické jezdce až po praktikum posledních dvou světových válek tak oblíbeným obsahem německého myšlení i konání?

Je dobře si připomenout, jak správně zdůrazňuje Z. Kratochvíl, že vážnému porušení přirozenosti světa lidmi předchází porušení přirozenosti lidského myšlení, jeho denaturace. Civilizace získává energii jak degradací vnější přírody, tak zacílenou denaturací lidské přirozenosti – pěkným příkladem je např. základní školství a jeho „technologie“. Panický strach z kontaminace životního prostředí pesticidy a exhaláty pak lze chápat i jungovskými projekcemi destrukce a znečištění „vnitřního“ prostředí člověka do okolního světa. Někteří aktivisté ekologických hnutí

(ještě markantnější je to například v hnutích na ochranu zvířat) vykazují mírně řečeno rozkolísaný a akcentovaný osobní profil a horečná činnost je jim zároveň i terapií (blíže v eseji *Technologie spasení*). Tím nemá být řečeno, že *eo ipso* jsou cíle, za které bojují, nějakým způsobem pochybné, naopak. Pouze to, že některé typy činností, a boje i zdlouhavá jednání k nim patří, vyžadují zvláštní psychickou konfiguraci, kterou většina lidí nemá. Ve starých společnostech bylo běžné, že příslušníci některých povolání byli sice viděni jako obecně prospěšní, nicméně s nimi ostatní členové společnosti nepřicházeli do styku rádi. Navíc je obecným jevem, že zóny činností, zabývající se záchranou a spásou a jednajících s existenciálními dimenzemi, přitahují idealistické nadšence, jedince nalomené a agresivní a cynické manipulátory téměř bez nějaké přechodové zóny, pomíneme-li možnosti oscilace jednoho a téhož člověka mezi těmito třemi polohami. Je častou zkušeností, že svět technokratů a obchodu se jeví jaksi rozumnější – je ostatně v klasickém smyslu „racionálnější“. Z okna vyhozená a pošlapaná iracionalita se pak vrací nejrůznějšími postranními kanály.

Osvícenstvím počínaje je evropské myšlení vedeno ideou, že vše správné by mělo být nějak na společenské úrovni, nejlépe státně a centrálně, organizováno a kontrolováno, a pokud k tomu nedojde, svět se začne hroutit. Je to v zásadě výraz podcenění a opovržení vůči *fjysis*, přirozenosti, lidské i přírodně mimolidské. Schopnost regenerace, byť časově velmi dlouho trvající, je větší, než si běžně myslíme. I na mosteckých haldách vyrostle po pár letech jakási vegetace a po mnoha letech přirozenou sukcesí i les. Ani čtyřicet let úporné eradikace v Čechách nevyhubilo filosofii či teologii – Dethlefsen trefně poznamenává, že systematické mýcení zlého i systematické mýcení dobrého vedou vposledku k podobným výsledkům. Oproti původnímu očekávání lze i po Auschwitzu psát básně, byť poněkud ztěžka.

Jak živá příroda, tak lidstvo jako celek mají tužší kořínky, než se obvykle míní. Je samozřejmě smutné, že velká krása a pestrost živé přírody, představující nesporně sama o sobě hodnotu, mizí. Je typické, že právě ty nejkrásnější, nejvíce „portmannovské“ živé organismy jsou nejkřehčí, a jinak tomu není ani v zóně kulturní – specifika a největší špičky německé kultury vzaly poslední válkou zcela za své, zatímco triviálnější jevy, jako je třeba německá píle, ne. Metaforicky řečeno: jako by za každý nový kompaktní disk umlkla na Madagaskaru či Celebesu jedna cikáda. Značná část diverzity se jaksi přesouvá ze živého světa do světa lidských

artefaktů – místo nespočetných brouků nespočetné karosérie aut, namísto květin pestré titulní strany ilustrovaných časopisů. Je těžko potlačit nostalgii, ale kdo zaslzí nad posledním mamutem, nad miocénními plži...

Je smutnou realitou, že při výběru mezi hamburgerem a orchidejí si většina lidí zvolí první alternativu a ti druzí budou v drtivé většině z bohatých industriálních států, kde je spotřeba nejrůznějších energií na hlavu nejvyšší. Ekologičtí aktivisté musejí létat z konference na konferenci tryskovými letadly – tempo doby to vyžaduje. Z obrovské populační exploze lidstva snad mohou mít radost jen stoupenci reinkarnačních teorií, kteří si mnou ruce, kolik že to duší už postoupilo do úrovně člověka. Děs ovšem není tak zcela na místě – 19. století v Evropě nevypadalo jinak a extrapolace křivek růstu nejsou nejlepšími prostředky k prorokování: pohádka o Otesánkovi je hezkým příkladem téhož, tentokrát pro růstové křivky kojenců. Na druhé straně se paradoxně cítí lidstvo jako ohrožené – rostoucím počtem případů neplodnosti, ztenčováním ozonové vrstvy atd. Přitom je ze společenského hlediska celosvětově lidí jaksi přebytek – vzájemně si překáží v kariéře, či alespoň v důstojném životě (nebylo tomu tak vždy, třeba po třicetileté válce byl lidí ve střední Evropě relativní nedostatek).

Apokalyptické představy vždy provází nejen představa vymření, ale i představa kulturního úpadku do naprostého barbarství. Je dobře vědět, že poezii či zvědavost lze vyhubit jen zánikem posledního člověka – co existují atomové zbraně, podstatně vzrostla nechuť použít nejen je, ale ve velké míře i ty „konvenční“. K podstatným kulturním disipacím pak dochází v dějinách často bez zřetelné katastrofální příčiny – rozpad antické kultury vrcholící spálením alexandrijské knihovny byl „spontánní“, na rozdíl třeba od smetení té starokrétské výbuchem sopky. Ostatně i v našich časech klesá pod obzor mnoho z odkazu minulosti, ač knihovny ještě fungují a počet gramotných na planetě dosáhl největšího počtu od počátku věků. Z Teilhardových vizí se asi konsekventně uskutečnila jen jedna – vznik planetární noosféry, jakéhosi myšlenkového „naindividuálního organismu“. To ovšem neznamená, že minulé myšlenky a celý „způsob kultury“ zůstanou tím pádem nějakým způsobem zachovány. Určité „fragmenty lidství“ lze dost těžko podstatně změnit – proti např. šíření informací je dnes proces lidského rozmnožování a jevy jej obklopující trapně archaický.

Jak taková „nová“ kultura může vypadat, je samozřejmě těžko říci, ale jistě bude mít z našeho dnešního hlediska některé aspekty otřesně

brutální a primitivní, jiné nečekaně kultivované a plné invence – pěkným příkladem něčeho podobného z nedávné minulosti byla třeba kultura aztécká. Rovněž budoucí fungování mimolidské živé přírody může nabírat nečekané formy, třeba rozkvět synantropních, v blízkosti lidských sídel se vyskytujících živočichů a rostlin. Je chybou se domnívat, že jen technicky pokročilé civilizace krajinu devastují. Někdy záleží jen na místních zvyklostech. Protože např. v Osmanské říši neexistoval lesní zákon typu třeba našeho tereziánského a lov nebyl jen privilegiem mocných, najdeme dnes na jejím bývalém teritoriu lesy a větší zvířata téměř jen ve zcela nepřístupných oblastech. V zásadě jen v tzv. „bohatých“ společnostech vzniká luxus velkých ploch víceméně okrasných zahrad a parků a množství nejrůznějších živočichů i v centrech měst – pod určitou hranicí chudoby je každá volná plocha obdělána či vypasena a každý pták větší vrabce sněden. Je paradoxem, že teprve chemizované zemědělství a velkochovy zvířat umožňují víceméně nerušenou existenci jiných tvorů, asi tak jako pracovní tábory a prvomájové průvody se jaksí existenčně podmiňovaly. Jako harmonické bývají ostatně pocítovány lidské krajinářské výtvořy – na rozdíl od tradičního Třeboňska by většina lidí vnímala bažiny kolem někdejšího Witikova hradu jako pustinu a cosi bytostně cizího.

To, že budoucnost budí úzkost, je podmíněno zhruba od devadesátých let 19. století šířící se touhou po „životních jistotách“, která vyvrcholila v současném „impériu pojistky“. Touha být zajištěn od kolébky po truhlu se projevuje i v určitém depresivně paranoidním ladění naší doby s vizí katastrofických konců. Vyprchá-li odvaha nést osud tak, jak přichází, ne snad trpně, ale jako stálé usilování spojené s vyhmatáváním, kudy že to „osudočáry“ probíhají, pak nezbyvá než apokalypsu aktivně volat (má-li ji člověk v sobě, není to tak obtížné). Pohřebiště paradoxně představují jistotu ze všech nejméně otřesitelnou.

AŽ NA DNO ARCHETYPY (1999)

(o využití a zneužití archetypálních obrazů a problematice kýče, uměleckého i vědeckého)

Sledujeme-li, co komerční umění vlastně vykořisťuje, vidíme, že to jsou archetypy – vrozené představy a obrazy, které máme o lidském i mimo-lidském světě. Archetyp příliš snadno a přímočaře přístupný, třeba říjící jelen v zapadajícím slunci na prvoplánovém vyobrazení, je vlastní podstatou kýče – je to v zásadě zneužití či příliš brutální použití něčeho primárně velmi silného a životadárného. I pornografie je archetypálně velmi silná, pouze jaksi příliš „polopatistická“. Je důležitější kýč jako kýč rozeznat než proti němu bojovat: k novodobé společnosti nedílně patří, spíše se jedná o to, aby každé dílo dostalo, „co mu náleží“ – to je podle scholastických představ princip spravedlnosti. Proto ve snaze se kýči vyhnout volilo moderní evropské umění cesty, které se prvoplánově podbízivosti sice vyhýbají, ale právě odchýlením se od archetypálních zdrojů síly se mohou stát málo říkající hříčkou, stojící pouze na konvenci a institucionální mašinérii „uměleckého provozu“.

Podstata „umění“ ve vlastním slova smyslu je zručné uchopení archetypu takovým způsobem, že se ubalancuje jako nůž ostrá hrana mezi kýčem a mimoarchetypálním konstruktem: Shakespeare zpracovává témata zajisté velmi „silná“, ale také velmi otřepaná – v jejich zvládnutí je právě ten „kumšt“. Masmediální tvorba dává právě možnost rozehrát tyto registry naplno. Je vždy zajímavé podívat se třeba na televizní klipy, v jak nahé podobě nechávají archetypy vyvstávat (činí tak ale třeba i Tolkien). Nechci se zde zabývat archetypálními obrazy lidskými a zvířecími, ba ani rostlinnými (strom, květ, větvení, list, klíček), spíše těmi z neživého světa. Kupodivu jsou dnes relativně „z módy“ dříve hojná zobrazení nebeských těles (Slunce, Měsíc, hvězda, kometa), oblíbenější

už jsou atmosférické jevy – duha, déšť, polární záře. Zvláštní oblibě se těší vítr, poukaz k duchu a jeho „vanutí“ a jeho příznaky. Vítr je cosi velmi numinózního a v zásadě je tím jediným, jehož vznik si nelze dost dobře na základě zkušenosti představit – na rozdíl třeba od koloběhu vody; budí dojem čehosi živého a v archaickém uvažování i božského: Jung si poprvé uvědomil univerzálnost archetypů a mytologém na případu schizofrenika tvrdícího, že vítr vyvolává Slunce máváním svého penisu – představa, která se vyskytovala už v egyptské mytologii a může za mimořádných okolností znovu ožít.

Jiný oblíbený archetypální obraz je mlha, pára či kouř – poukaz k nevědomí, zahalujícímu podobným způsobem mnohé duševní obsahy, či více nebo méně rozčeřená či proudící nebo i stojatá voda – rovněž poukaz k duši, jejímu kolektivně nevědomému, „oceanickému“ prvku či psychickému „proudění“. Velkou archetypickou silu mají i některé krajinné formace – otevřené pláne, hory a jejich vrcholky, říční údolí a jejich analogy – cesty a ulice ve městech. Známe-li tyto faktory, stáváme se vpravdě inženýry lidských duší (většina tvůrců je v takto explikované formě ani nezná, jen cítí, „že by to chtělo...“), vyvolávajícími na požádání dojetí, napětí, hněv či pocit tajemna nebo vznešena. Má to v zásadě jeden háček, a sice rutinnost takového konání, proti němuž je stavitelství řadových rodinných domků či šití konfekce tvůrčím počinem (vposledku také stojí na poznání některých zákonitostí).

Jakousi obdobou velkoprodukce kýčů literárně-filmově-výtvarných je produkce kýčů intelektuálních. Princip je v zásadě tentýž – v rámci binární polarity mínění o nějaké věci zaujmout co nejextrémnější a nejprovokativnější stanovisko, což je vydáváno za originalitu, neotřelost a principiálnost. Je to v podstatě ten samý princip, jako když kuchař v bídne hospodě přebíjí kořením vlastní neumětelství či jako když vojenský kapelník Kmoch nahrazoval břeškností nedostatky v podání českých lidových písní. Extrémně ostré vypointování jakékoli myšlenky je násilím na světě a pravdě, vždy totiž jaksí platí i opak, byť i jen ve slabší a rudimentární podobě a i pro něj lze nalézt dosti argumentů; serióznější myslitelé všech dob, jako jeden za všechny budiž jmenován třeba Darwin, tento fakt respektovali a řídili se jím.

Jestliže se ztratí smysl pro celek světa, pro cosi odpovídající někdejší „kosmografii“, pak je možno ve světě odvázané a ničemu neodpovědné intelektuality tvrdit libovolný dobře zformulovaný nesmysl, aby jen na pár minut upoutal unavenou a rozptýlenou pozornost davu, třeba

i vědeckého či intelektuálního. Je toto onen svět absolutního ducha, dokonale oproštěného od těl a vší závaznosti, která se s nimi pojí? Umě-
řenost, jakkoli nadaná, se musí žít jinak než uměleckou či intelektuální
praxí. Proto se živil třeba básník Palivec diplomací, a nikoli literaturou,
Jung psychiatrií, a nikoli profesionální psychologií atd. Jejich uznání při-
cházelo plíživě a při kratším životě by je i minulo; to bylo ovšem za časů
„moderny“. Bude mít postmoderna vůbec ještě jiné hodnotící měřítko
než frekvenci zapojení televizních aparátů?

BEZDOMOVÍ (2000)

(o podobě vnitřního světa tuláků a drobných kriminálních s vnitřním světem básníků a intelektuálů)

Je nápadné, jak mnoho společného má svět kriminálních, zejména lehčích, ve stylu potulky a bezdomovectví, se světem avantgardních intelektuálů, zvláště pak básníků. Pro oba je typická nezařazenost do společnosti, častá absence rodiny i skutečných přátel, solitérnost, „rozhození“ soukromého života, individualismus, egocentrismus, pocit vlastní výjimečnosti i toho, jak jednou „světu ukážou“. Často je u nich patrná celá řada přežívajících infantilních rysů, zejména vazba na matku, a také často sebelítost, sentimentalita a přehrabávání se ve vlastních pocitech: vypravování jiným o sobě samém má několik premis – například jsem zvláštní a zajímavý, stojí za to mne poznat, bavme se o něčem zajímavém, třeba o mně! Jedná se v zásadě o dvě formy, jak řešit svou společenskou atypičnost – jedna z nich může vést na piedestal, druhá s mnohem větší jistotou do městské šatlavy či donucovací pracovny.

Někteří uskutečnili obě tyto cesty, typicky nerespektováním norem, současně, třeba pěvec a loupežník François Villon. Druhý, neuskutečněný prostor možností jaksi magicky táhne – společenší zkrachování, jimž často nechybí na inteligenci, originalitě i senzibilitě, se opájejí představou, kam by to byli dotáhli, kdyby..., zatímco intelektuálové jsou přitahováni drsnou autentičností kriminálního světa ve stylu Maxima Gorkého a jeho následníků, či alespoň mají nápadnou a jinak těžko pochopitelnou afinitu ke kriminálním ideologiím typu maoismu. Jeden z mých vzdělaných přátel s velikým sebenasazením pečuje o kriminální vězně – vždy mu žertem připomínám, že je to cesta, jak tuto druhou polaritu alespoň nějakou formou do svého života zabudovat. Někteří tuláci po intelektuálních pláních mají se svými kriminálními bratry ještě

společnou bezohlednost, s níž se zmocňují „krátkodobého“ prospěchu (v tomto případě třeba levné popularity) na úkor toho „dlouhodobého“, a číhavost hodnou středověkých lapků, s níž čekají na „chybné“ slovo či počín protistrany, na jejíž úkor se chtějí zohlednit. Při sledování těchto číhaviců mě vždy maně napadá známé ekologické rozdělení šelem na ty, které loví plížením, a ony, které loví štváním.

Leč celá věc má i svůj méně kormutlivý a malebný aspekt. Rád bych tento článek dedikoval rakouskému kriminálníkovi a tuláku Fritzovi Propstovi, kterého jsem potkal v kavárně jihočínskému městečku Jang-šuo a který mi za dusné obratníkové noci recitoval Rilkeho verše s největší procítěností a pochopením, jaké jsem kdy zažil.